

L'economia de l'Església catalana en temps de Jaume I

Prim BERTRAN ROIGÉ
Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Ja és prou sabut que l'Església ha tingut un paper fonamental en la història del nostre país i en la construcció d'Europa,¹ per la qual cosa cal remarcar que considerem un encert dedicar-hi aquestes jornades, a la ciutat de Lleida, dins el marc de les celebracions acadèmiques en record del rei Jaume I.

El tema que se m'ha confiat, l'economia de l'Església catalana en la plenitud del segle XIII, com tots vostès hauran constatat, no acostuma a tenir un paper rellevant en moltes històries de l'Església medieval. Sí que, en canvi, apareix, i amb abundor i reiteració, en estudis especialitzats i monogràfics dedicats a la formació i gestió dels patrimonis eclesiàstics, o d'algunes institucions eclesiàstiques (canòniques, monestirs, parròquies, catedrals, menses episcopals, el mateix patrimoni pontifici, etc.), cadascuna de les quals té la seva pròpia dinàmica econòmica, de gestió i administració del patrimoni, d'increment d'aquest mateix patrimoni, si escau, o de reinversions quan correspon.

De fet, la formació i la gestió d'aquests patrimonis presenten molts paral·lelismes i similituds amb les de qualsevol altre domini senyorial laic de la Catalunya medieval, amb una diferència que cal assenyalar: l'Església o les institucions eclesiàstiques han deixat sovint intactes els seus arxius, i hom pot estudiar sovint amb detall i continuïtat els aspectes relacionats amb el patrimoni i l'economia eclesiàstics. Pensem, per exemple, en els casos paradigmàtics, però no pas únics, dels monestirs de Poblet i Santes Creus, de Sant Cugat del Vallès, de Sant Joan de les Abadesses, en la canònica de Cardona o en la de Solsona, o en les enormes possibilitats que permet l'edició dels documents dels nostres grans arxius catedralicis, com els de Tarragona, Barcelona, Vic, Girona, Urgell o Tortosa, per esmentar només els més coneguts.

Sens dubte, l'economia és un element important i clau per a la supervivència de les diverses institucions eclesiàstiques i el manteniment del seu decòrum. L'economia, o si voleu el treball i l'esforç per tenir el bàsic, és ben present des dels inicis del cristianisme. Vegeu-ne com a referent les regles de sant Benet o de sant Basili.

Així, doncs, a la pregunta de què viuen els eclesiàstics o com es manté l'Església, una primera resposta seria del patrimoni acumulat, per donacions o per compravendes. En aquest sentit, cal dir, i lamentar, que una gran part dels estudis que s'han fet sobre institucions eclesiàstiques, sobretot monàstiques, hagi tingut com a objectiu únic i sovint descontextualitzat l'estudi de la gestió del patrimo-

1. Ja ho vaig fer notar al volum I d'*Arrels cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*, Lleida, Pagès i Bisbat de Lleida, 2007 (p. 93-108), en referir-me a les arrels cristianes d'Europa, un tema viu i d'absoluta actualitat.

ni o de l'economia monàstica o canonical, com si darrere de l'activitat i la gestió econòmica no hi hagués també un projecte de vida, i vida religiosa. De fet, és cert que ocupa una part rellevant de la documentació conservada, com també és veritat que a l'hora d'estudiar grans patrimonis d'època medieval, l'Església secular i la regular catalanes poden oferir una riquesa arxivística sense comparació amb la d'altres institucions o patrimonis laics o familiars.

Podríem esmentar aquí, per posar uns exemples, els casos ja al·ludits del monestir de Poblet (amb els treballs de Jaume Santacana² o del pare Agustí Altisent³), el de Santes Creus,⁴ o el de Sant Llorenç prop Bagà (Jordi Bolòs),⁵ o el de la canònica de Tortosa (Antoni Virgili).

Però podríem referir-nos també a institucions caritatives dependents de l'Església com les pies almoines. Han estat estudiades les de Barcelona (Baucells, Casas-Batlle,⁶ Tomàs López⁷), la de Girona (Rosa Lluch)⁸ o la de Lleida (Sanahuja i Bertran). En aquests casos, potser s'ha insistit tant en la gestió dels béns produïts com en el seu servei als pobres. De la mateixa manera, podríem parlar també de les propietats dels hospitals, prou abundosos arreu de Catalunya d'ençà del regnat de Jaume I: per exemple, l'Hospital del Sant Esperit de Lleida,⁹ el de Sant Martí, també a Lleida, del segle XIII,¹⁰ o els nombrosos i diversos de Barcelona.

ELS EXEMPLES DELS GRANS MONESTIRS

I en parlar de les propietats i els dominis territorials de les institucions eclesiàstiques, voldria recordar la tendència a la reorganització que es dona precisament al segle XIII, i dins el marc del regnat de Jaume I.

Si em permeten que posi l'exemple de Poblet, tot seguint Altisent,¹¹ l'època de Jaume I representa per a aquestes grans institucions monàstiques l'obertura cap a la descentralització administrativa, amb la tendència a comptabilitats independents per a cada granja i cada oficina del monestir. Cadascun gestionava les pròpies entrades derivades de rendes i dominis adscrits, i ho feien de forma independent de la caixa central, tot i que n'havien de donar compte al bosser i a l'abat de manera anual.

Però, a la vegada, aquest procés respon a una situació de crisi de l'economia monàstica, detectada ben clarament en un document intern del 1216. Causes: baixa del nombre de conversos, que afecta sobretot la gestió de les granges allunyades, com la de Torredà i la de Cérvoles, a les Terres de Lleida, que al voltant del 1200 són treballades per sarraïns i mercenaris. Moltes vocacions de conversos ho

2. Jaume SANTACANA, *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1974.

3. Agustí ALTISENT, *Administración del Monasterio de Poblet durante la Edad Media: la descentralización administrativa interna*, Barcelona, 1976. Tesi doctoral inèdita.

4. Antoni CARRERAS CASANOVAS, *El monestir de Santes Creus: un intent d'aproximació econòmico-social a la seva història (1150-1200)*, Barcelona, Institut d'Estudis Vallencs i Universitat de Barcelona, 1990.

5. Jordi BOLÒS, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, Barcelona, Proa, 1986.

6. Carme BATLLE GALLART i Montserrat CASAS NADAL, «La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII)», a *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, vol. I, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1980, p. 117-190.

7. Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, *La Pia Almoína de Barcelona (1161-1350)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998.

8. Rosa LLUCH, «L'Almoína del Pa de la Seu de Girona», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 53 (2012), en premsa.

9. Antoni CONEJO, a *Arrels cristianes*, vol. II, p. 198.

10. Antoni CONEJO, a *Arrels cristianes*, vol. II, p. 193.

11. Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, p. 130-148.

eren per tenir «panem album et frequentem», resposta a la pregunta adreçada per l'abat Humbert de Romans a un nou convers a qui demanà: «Quid petis?» El problema s'allarga tot el temps del regnat de Jaume I, fins al punt que hom permet contractar laics per a fer de cuiners i altres feines de la casa, ja que «cum praesenti tempore Ordo multam patiatur penuriam conversorum.» L'altra cara són els esclaus sarraïns, adquirits entre els segles XII i XIII i que seran una bona part de la mà d'obra nova; convertits o no, acabaren fent, a la pràctica, de mossos, si més no, pel tracte que rebien.

Els abadiats d'Arnau de Filella (1215-1220), Ramon d'Hostalric (1221-1224) i Ramon de Cervera (1224-1229) foren els de canvi de planificació. El sistema antic no funcionava i calia canviar les bases econòmiques de la casa i substituir l'explotació directa, fins aleshores prevalent, per la possessió de dominis senyorials que no exigien mà d'obra, tot i que això comportà endeutar-se ostensiblement; però era una operació de futur.

A més, Poblet va rebre nombroses deixes testamentàries, que incorporaven castells, com Vinaixa i els Omellons, de Berenguer de Puigverd; Vallclara (Conca de Barberà), de Pere de Sa Sala (1220); la torre de la Fuliola, de Ramon de Ribelles (1223), i Verdú (1229), d'Arnau de Verdú, que ingressà com a monjo a la comunitat pobletana. A la vegada, es compraren Bellcaire (1220), els Torms i el Soleràs (1224).

Una segona etapa es caracteritza, entre altres, pel suport econòmic de la casa comtal d'Urgell, i concretament de les comtesses Maria i Elvira, que permeté sortir de més d'un atzucac als anys trenta i quaranta del segle XIII. Com també les cessions de l'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat, antic bisbe de Lleida, que passà a Poblet els delmes i les primícies que li pertocaven en alguns llocs del domini del monestir situats dins la seva diòcesi, amb la condició que es destinessin a subvenir a les despeses de noves obres del monestir.

La darrera etapa observable és la de sanejament, que sobretot es palesa en el cas de Verdú, per alliberar aquest domini de drets d'altri, de censos i rendes que Poblet no podia percebre. Però també és època de deixes substancials, com la del bisbe Jaume Sarroca, fill il·legítim de Jaume I i bisbe d'Oscà, o les de Pere de Bellví i de Ramon de Cervera.

En qualsevol cas, el procés constructiu del monestir, la febre de construccions, ens parla d'una economia amb expectatives i d'inversions fetes amb previsió de futur.

De forma semblant, hom pot constatar un replantejament similar en altres cenobis de matriu benedictina, com Sant Cugat del Vallès, pràcticament estabilitzat ja al segle XIII, llevat d'escadusseres donacions¹² i compravendes,¹³ que consoliden i perfilen els antics dominis, com a Pierola, Capellades, Claramunt i Santa Oliva, entre altres. A la vegada, es restableixen i es reconfiguren les obligacions i càrregues dels diversos benifets i càrrecs del monestir, tant pel que fa a les obligacions de caire litúrgic com a les de gestió i administració de rendes; n'és un bon exemple la fixació de les noves condicions establertes per a l'altar de Santa Maria,¹⁴ per part de l'abat Pere d'Amenys. Es tracta d'un monestir que heretarà la gestió administrativa de l'abat Guillem d'Avinyó (1174-1205), el gran organitzador del patrimoni, en haver-lo dividit en quatre pabordies o administracions: la major, dita del Vallès, la del Penedès, la de Palautordera i la del Llobregat, cadascuna de les quals, com s'observa també en les canòniques catedralícies, havia d'alimentar durant uns mesos determinats el conjunt de la comunitat monàstica, formada per una cinquantena de persones, inclosos els trenta monjos de cor.

12. Josep RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, vol. III, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1947, doc. 1347-1351 i 1353, entre altres.

13. Josep RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat...*, vol. III, doc. 1291-1294, 1317, 1324 i 1326, entre altres.

14. Josep RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat...*, vol. III, doc. 1373, del 25 d'agost de 1242.

Al monestir benedictí de Sant Cugat del Vallès, la relació estreta amb el rei Jaume I aconseguí del monarca nombrosos privilegis i proteccions, en defensa del seu patrimoni, drets i franquesses i contra arbitrarietats i violències o coaccions externes, com les derivades dels enfrontaments entre el bisbe de Barcelona i l'abat del monestir pel dret de tutela episcopal. Tot i la victòria canònica del bisbe, l'abat aconseguí de Jaume I confirmacions de privilegis antics i exempcions tributàries, com la del 1219 «adtententes quod venerabilie monasterium beatissimi Cucuphatis militis vexatum fuerat gravaminibus et rapinis...»,¹⁵ o la de no haver-se de fer responsables de deutes contrets per un dels membres de la comunitat,¹⁶ o la confirmació reial de tots els béns i castells del monestir,¹⁷ a més d'exempcions de lleudes¹⁸ sobre ramats i altres béns, com el blat¹⁹ procedent de les collites dels dominis monàstics. Tanmateix el segle XIII fou per a Sant Cugat una llarga etapa de política conservadora, limitada a mantenir i consolidar les bases patrimonials acumulades des del segle IX, però que no bastà per a continuar obres endegades com la de la mateixa església romànica, aturada durant un llarg temps i continuada ja amb formes gòtiques en temps de l'abat Guerau de Clasquerí (1275-1294).²⁰

La canònica de Sant Joan de les Abadesses conegué en aquest període central del segle XIII un dels seus moments més crítics pel que fa a la gestió econòmica, a la qual s'afegí la decadència institucional pròpia de tantes canòniques a partir de finals del segle XIII i principis del XIV. A la darrerria del segle XII, els vint-i-dos canonges i vint beneficiats comensals s'havien repartit els càrrecs de prior, preposit, sagristà, precentor, escolar, cellerer, infermer, custodi de la clausura, porter, alberguer, preposit de Tegurà, cambrer, pitancer, senescal o encarregat del servei de taula i almoïner, càrrecs creats per l'abat Ponç de Monells.²¹ L'abat Arnau de Corsavell redefiní atribucions, propietats, rendes i administració d'alguns càrrecs canònics vers el 1218,²² dins un marc de reordenació de la comunitat, els seus béns i les seves rendes i funcions, propi de tantes institucions clericals regulars d'aquesta centúria; tret que es repetí en altres ocasions, com en temps de l'abat Dalmau de Minyana (1270), quan reordenà rendes i censos del benifet de Sant Llorenç entre diversos oficis canònics.²³ La comunitat aconseguí (1230) del monarca la confirmació del mercat a la vila de Sant Joan, cada dimecres,²⁴ i més tard (1273) la possibilitat de poder canviar el dia de la celebració del mercat al dissabte.²⁵ Però, tot i la voluntat de refer i reordenar l'economia canònica, d'ençà de 1234, i amb l'abadiat de Ramon de la Bisbal, es constata l'existència de greus dificultats econòmiques, que impliquen la venda dels castells de Milany i Llers a Bernat Hug de Serrallonga, «considerantes plurima debita nostri monasterii propter que in presenti nobis et nostro monasterio multiplex periculum

15. Josep RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat...*, vol. III, doc. 1295. Els concedeix «quod omnes equitature et azemble illius monasterii et homines qui eas duxerint cum victualibus et vestibus monachorum sint per totam terram nostram salve penitus et secure et sub nostro eas recipimus guidatico speciali.»

16. Josep RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat...*, vol. III, doc. 1305, del 9 d'abril de 1232.

17. Josep RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat...*, vol. III, doc. 1320, del 23 de gener de 1234.

18. Josep RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat...*, vol. III, doc. 1323, del 6 d'abril de 1234.

19. Josep RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat...*, vol. III, doc. 1368, del 27 d'octubre de 1341.

20. Carles PUIGFERRAT, «Sant Cugat del Vallès», a *Catalunya romànica*, vol. XVIII, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1991, p. 165.

21. Antoni PLADEVALL, «Sant Joan de les Abadesses», a *Catalunya romànica*, vol. x, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1987, p. 362-363.

22. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*, Barcelona, Fundació Noguerà, 2009, doc. 226.

23. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 419.

24. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 266.

25. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 440.

incurrerat...»²⁶ La situació crítica continuava encara el 1242, en què en sessió capitular del 24 de gener es reconeixia que la situació econòmica era encara pitjor, per la qual cosa s'augmentaren les quèsties i les toltes que es recaptaven dels homes del monestir, i es disposava que en aquesta tasca de recollida dels nous tributs s'hi haurien d'esmerçar tots els membres de la comunitat.²⁷ La mesura vingué acompanyada de l'establiment de noves batllies, fins i tot de la patrimonialització d'aquest càrrec en alguns casos, com el de Pere Serra, batlle de Llers,²⁸ i Pere de Casadevall d'Ogassa, batlle de l'Almoïneria,²⁹ o de la definició de noves competències i obligacions dels diversos batlles sobre la recaptació de censos, amb l'assignació de redècimes;³⁰ amb la redistribució de rendes i censos entre els diferents càrrecs canònics i el traspàs d'alguns a la mensa abacial,³¹ que quedaria reforçada amb tota aquesta reforma administrativa, atès que alguns càrrecs com el sagristà o l'almoïner havien quedat profundament endeutats.³² En aquesta voluntat de plantejar de cap i de nou l'economia comunitària, fins i tot es busca la confirmació dels drets d'enterrament, així com la percepció de les oblacions dels difunts (butlla d'Innocenci IV, 1252).³³

Caldria relacionar la dimissió de l'abat Berenguer Arnau de Sant Esteve,³⁴ el 13 de juliol de 1259, i els conflictes que té amb els seus conciutadans com un dels resultats d'aquesta ineficaç gestió econòmica i la progressiva ruïna del monestir. Tan sols la gestió del nou abat, Dalmau de Minyana, redreçaria, a partir de la dècada dels anys seixanta, una situació profundament malmesa, redreç en el qual intervingueren les concessions i privilegis del rei³⁵ i la política de recuperació de vells drets, fins i tot a Gastó VII, vescomte de Bearn, senyor de Montcada i de Castellví de Rosanes.³⁶

ELS ORDES MENDICANTS

Els ordes mendicants, especialment franciscans i dominics, s'estengueren al llarg del segle XIII arreu del territori català i en les diverses ciutats del país.³⁷ Com és prou sabut, l'esperit de pobresa inherent a aquests nous ordes féu que la seva base econòmica se sustentés sobre la caritat dels fidels, ja fos en diners, en ofrenes d'aliments o de coses que podien necessitar.³⁸ Tanmateix serà a la segona meitat del segle XIII, un cop consolidada la importància i la presència dels ordes, que aquests començaran a plantejar-se la qüestió de la propietat i de la possessió de béns com a forma de subsistència digna i per a atendre necessitats pròpies i dels altres, entre els quals els pobres; la qüestió arribà a tensions greus a la primera meitat del segle XIV i especialment sota el pontificat de

26. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 277.

27. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 304.

28. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 291.

29. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 351.

30. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 316.

31. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 305.

32. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 320.

33. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 338.

34. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 366.

35. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 394.

36. Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari del monestir...*, doc. 431.

37. Antoni PLADEVALL, *Els monestirs catalans*, Barcelona, Destino, 1970, p. 86-91.

38. Jacques HOURLIER, «L'Âge classique. 1140-1378. Les religieux», a *Histoire du Droit et des Institutions de l'Église en Occident*, vol. x, París, Cujas, 1965, p. 302; André VAUCHEZ, «Les Ordres mendiants et la reconquête religieuse de la société urbaine», a J. M. MAYER, CH. PIETRI, L. PIETRI, A. VAUCHEZ i M. VENARD (dir.), *Histoire du Christianisme*, vol. 5, *Apogée de la papauté et expansion de la chrétienté (1054-1274)*, París, 1993, p. 772-780.

Joan XXII.³⁹ Òbviament, entre les primeres donacions patrimonials, hi ha la dels terrenys destinats a aixecar les esglésies i els convents per a residència dels frares. El de Cervera, per exemple, ubicat fora murs i al camí de Barcelona, s'aixecà sobre una partida de terra, a les Planes, donada per Jaume I l'1 d'agost de 1245, en franc alou i propietat plena i perpètua.⁴⁰ Com també tenen el seu origen en donacions del mateix monarca els convents i esglésies franciscans de Mallorca, Morella i València, el 1239, i el de Xàtiva (1249), a més de l'ampliació del de Barcelona (1258) amb terrenys ubicats a la zona del Portal de Mar.⁴¹ El nombre de donatius com a almoines, a vegades amb la condició que se celebrin misses, o per a l'edificació d'una part de l'església, d'algun retaule o d'unes parts dels convents, és reiterat arreu de la Corona catalanoaragonesa. Aquestes donacions, sovint llegats testamentaris, acostumen a ser molt més generoses i abundoses que les que es feien a les parròquies urbanes, i en aquest sentit l'exemple de la ciutat de Barcelona és paradigmàtic.⁴² La major part dels llegats a favor dels mendicants es destinava al seu menjar i vestir, però també per a obres dels edificis i paraments litúrgics, a més de llits i roba per a la infermeria conventual. Gràcies a l'eloqüència, els predicadors saberen atreure's el favor de la gent de la ciutat, especialment de la burgesia; per això manta vegada eren nomenats marmessors de les darreres voluntats de molta gent de ciutat, i gràcies a aquest fet pogueren canalitzar a favor seu o de les respectives comunitats béns materials dels seus devots, en detriment de les respectives parròquies. Fins i tot, i això fou prou rellevant i significatiu, els feligresos més rics es feren enterrar als cementiris o als claustres dels convents,⁴³ després de fundar-hi capellanies o benifets i aniversaris⁴⁴ que enriquien i prestigiaven les comunitats de mendicants, ultra ser una altra forma d'aconseguir i fidelitzar recursos econòmics.

LES CATEDRALS I ELS CAPÍTOLS CATEDRALICIS

La Seu de Lleida és un altre exemple que cal tenir en compte, sobretot en temps del breu pontificat de Pere d'Albalat (1236-1238). En les constitucions d'aquest bisbe (*Ordinatio Ecclesie Ilerdensis*) publicades l'11 de desembre de 1237, a més de fixar la nòmina canonical en vint-i-cinc canonges, reformà les prepositures, d'acord amb l'esperit i les normes canòniques del Concili provincial de la Tarraconense del 1229 —celebrat a Lleida sota la presidència del legat pontifici, el cardenal Jean d'Abbeville, i de l'arquebisbe de Tarragona, Aspàreg—,⁴⁵ que a la vegada ho eren també d'aplicació de les disposicions del Concili IV del Laterà del 1215.⁴⁶ En aquest punt, cal destacar la disposició episcopal que obligava a destinar la desena part dels fruits de les pabordies a l'obra de la Seu. El bisbe Pere

39. Pere SANAHUJA, *Historia de la seráfica provincia de Cataluña*, Barcelona, Seráfica, 1959, p. 137-139.

40. Pere SANAHUJA, *Historia de la seráfica...*, p. 91.

41. «Damus per francum alodium domui sancti Nicholai ordinis fratrum minorum et fratribus eiusdem domus totum illud arenale quod est iuxta et ultra ipsam domum versus circum...»: Pere SANAHUJA, *Historia de la seráfica...*, p. 116.

42. Carme BATLLE GALLART i Montserrat CASAS NADAL, «La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII)», a *La pobreza y la asistencia...*, p. 118-190.

43. Carme BATLLE GALLART i Montserrat CASAS NADAL, «La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII)», a *La pobreza y la asistencia...*, p. 152-153. Les autores identifiquen almenys vint-i-dues persones que, al llarg del segle, demanaren ser sebollides al claustre conventual de Santa Caterina de Barcelona.

44. A manera d'exemple, hom pot prendre en consideració els aniversaris fundats al llarg del segle XIII al convent de Santa Caterina de Barcelona, dels frares predicadors. Vegeu Lesmes ALCALDE, «El "Liber anniversariorum" del antiguo convento de Santa Catalina de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 12 (1936), p. 519-539.

45. Vegeu Josep M. MARQUÈS, *Concilis provinciales tarraconenses*, Barcelona, Proa, 1994, p. 91-106.

46. Joan J. BUSQUETA, «La baixa edat mitjana: l'Església de Lleida en el seu marc històric i social (segles XIII i XIV)», a *Arrels cristianes*, vol. II, p. 33.

d'Albalat, en el seu breu pontificat, dotà millor els ardiaques —com recorda molt bé Joan Ramon Piqué—, ja que amb les escasses rendes que tenien no podien complir les seves obligacions.⁴⁷

El 1254, a Lleida, es tanca el sistema de vida comuna de la canònica i s'obre la secularització del capítol, a la vegada que apareix la figura del degà.⁴⁸ S'estableixen dues menses ben separades:⁴⁹ la del bisbe i la del capítol. I en cas de seu vacant, el degà tenia cura i plena administració de les rendes del bisbe i de la mensa episcopal, i amb el consentiment del capítol podia ordenar sobre els béns temporals del bisbe.⁵⁰

Amb tot, la gestió del patrimoni de la catedral o de la Seu presenta també trets similars als que he assenyalat per a Poblet i Sant Cugat: descentralització en pabordies, reivindicació dels drets, delmes i primícies i de tot allò que es prometé arran de la conquesta i primera dotació de l'Església de Lleida el 1149. Com bé recorden Bolòs i Piqué,⁵¹ les rendes del capítol catedralici i els drets del bisbe i de qualsevol altra persona eclesiàstica, a la zona de la plana de Lleida que quedava sota el control de la Seu, van ser dividides en pabordies, dins del marc d'aquesta voluntat de descentralització i eficàcia administrativa. Així, cada pabardia es convertia en una administració que tenia cura d'un bloc de béns i rendes. Eren dotze, una per a cada mes, i eren conegudes pel nom de cada un dels mesos, durant els quals cada paborde tenia l'obligació de mantenir els canonges al llarg del mes corresponent. Amb el pontificat del bisbe Ramon de Siscar, es creà també l'ofici de paborde de les capellanies, en la persona d'un canonge de la catedral, el qual s'encarregava de lliurar a cada capellà de la Seu, i cada dia, sis diners jaquesos, pagadors cada dos mesos.

El XIII és més el segle de la ciutat i del Consolat i la Paeria que no pas el de la Seu. Tanmateix és el moment de la consagració de la catedral (1278), dos anys després de la mort del rei (1276), de fundacions de nombroses capellanies i de febre constructiva. La catedral, el bisbe, el capítol de canonges i els beneficiats consolidaran el patrimoni i el descentralitzaran. Però els temps de Jaume I ja no representen grans increments patrimonials per a la Seu de Lleida, sobretot a la segona meitat del segle.

Evidentment, caldria considerar també el patrimoni eclesiàstic més petit, la propietat rústica de les parròquies, sovint de tradició secular, com es pot apreciar en les dotaties de les esglésies catalanes, prou conegudes sobretot pel que fa als bisbats d'Urgell i de Vic,⁵² i que al període central de l'edat mitjana havien arribat, almenys en alguns casos, a una importància considerable.⁵³ I les dotacions originals foren també una de les bases, potser la més important, de subsistència de les diverses parròquies, esglésies sufragànies i capelles vinculades, així com de la clerecia al seu servei. Atès que estem parlant del cas del bisbat de Lleida —i a més, ho fem des de la seu del congrés a la capital de la Terra Ferma—, es pot observar clarament com la xarxa parroquial és intensa i densa arreu del bisbat, i com s'estengué de

47. Josep Ramon PIQUÉ, «El naixement i la consolidació del capítol catedralici de Lleida. La Seu Vella 1168-1540», *Seu Vella. Anuari d'Història i Cultura*, núm. 4 (1204), p. 397-441.

48. Jaume VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, 1951, p. 141-144.

49. Josep LLADONOSA, *Història de Lleida*, Tàrraga, Camps Calmet, p. 141.

50. Josep Ramon PIQUÉ, «Els primers bisbes i els primers capítols catedralicis: estructura i funcionament d'un bisbat medieval», a *Arrels cristianes*, vol. I, p. 235.

51. Jordi BOLÒS i Josep Ramon PIQUÉ, «El bisbat de Lleida: un territori i unes institucions» a *Arrels cristianes*, vol. I, p. 263-265.

52. Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotaties de les esglésies de Catalunya. Segles IX-XII*, Vic, 2002.

53. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, vol. II, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2004-2005, p. 1407 i seg. Hom pot veure, a manera d'exemple, entre moltes altres, el cas de la dotació i consagració de l'església de Piera (bisbat de Barcelona), del 17 de novembre de 1260, a Josep MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. III, Barcelona, 1909, p. 154-159.

forma ben ràpida acompanyant la repoblació del territori, llevat dels casos de nuclis d'ocupació exclusivament islàmica; com també era densa la xarxa parroquial del centre i nord d'un bisbat avui malauradament i maldestrament destrossat, i amb una àrea septentrional on alguns monestirs tingueren un paper clau en l'organització d'esglésies, fossin o no parroquials, com Santa Maria d'Alaó, Santa Maria de Lavaix, Sant Andreu de Barravés, Sant Victorià d'Assan o Santa Maria d'Ovarra.⁵⁴

De vetllar per la recta conservació i gestió d'aquest patrimoni parroquial, se'n cuidava el bisbe, i en la gestió quotidiana, com els canvis de contractes d'explotació de les terres, hi tingueren un paper destacat els fidels de la parròquia, sovint a lliure elecció dels clergues, escollits d'acord amb allò que calia inquirir o decidir. La varietat dels béns a administrar anava des de terres, vinyes i molins fins a cases i masos, entre els més usuals. Només cal veure les diferents actes de dotació de parròquies i/o esglésies per adonar-se'n.

A aquests ingressos derivats de la gestió del patrimoni, podríem afegir-n'hi altres de complementaris, i de rendibilitat diversa, com l'administració de justícia,⁵⁵ allà on hi ha el control o la jurisdicció pertinent, tot i que aquesta és una pràctica molt més estesa als segles XIV-XV, o a partir del regnat de Pere el Cerimoniós, amb l'alienació sovintejada de jurisdiccions per fer front als deutes i a les necessitats de la Corona.

Altres exemples

El model proposat de la seu lleidatana i els exemples de la clerecia regular podrien ampliar-se també a altres seus episcopals catalanes en la plenitud del segle XIII, com és el cas de la seu metropolitana de Tarragona, especialment sota el pontificat de Pere d'Albalat (1238-1251), antic bisbe de Lleida, al qual es deu l'augment i l'ampliació del patrimoni de la seu i de les rendes de la mensa episcopal, amb la compra dels llocs del Codony i de Cubelles i parts dels castells de Tamarit i de Montoliu, a més de la vila d'Alforja, i àdhuc posà ordre en els conflictes interns entre els diferents càrrecs canònics per l'administració del patrimoni i les rendes derivades, com s'esdevingué amb les propietats de Salou i la Pineda que el 1245 es dividiren entre la mensa episcopal i la pabordia.⁵⁶ De manera similar, caldria afegir-hi la gestió del bisbe Bernat d'Olivella (1272-1287), que creà els dos ardiaconats (1274) de Sant Fructuós i de Vila-seca, tot reassignant drets i rendes i censos, desmembrant antigues rendes de la Cambreria⁵⁷ i aplicant així un nou esquema administratiu, en una línia similar a la que hem assenyalat per als exemples precedents.

Al bisbat d'Urgell, s'hi pot apreciar amb major precisió la situació dels daltabaixos interns per la situació politicoreligiosa i per la mala gestió econòmica duta a terme al primer terç del segle XIII, especialment pels bisbes i pel capítol catedralici. Cal tenir present que el vescomte Arnau de Castellbò s'havia reconegut feudatari de l'Església d'Urgell per les valls de Cabó, de Sant Joan i d'Andorra, en temps del bisbe Bernat de Vilamur (1199-1203). El seu successor tractà d'ampliar i millorar el seu patrimoni, tant el de la mensa episcopal com el de la mensa capitular, tot i que les violències del seu vassall Arnau de Castellbò i els atacs i saqueigs de diverses parròquies, especialment a la

54. Jordi BOLÒS i Josep Ramon PIQUÉ, «Les parròquies: centres espirituals i demarcacions territorials», a *Arrels cristianes*, vol. II, p. 117-121.

55. Josep M. MARQUÈS, *Concilis provincials...*, p. 112 (Conc. 1240).

56. Josep BLANCH, *Arxiepiscopologi de la Santa Església de Tarragona*, vol. I, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses, 1985, p. 153-157.

57. Josep BLANCH, *Arxiepiscopologi...*, vol. I, p. 169.

Cerdanya,⁵⁸ sens dubte desestabilitzaren el bisbat i la seva economia. Però fou en el complex i difícil pontificat de Ponç de Vilamur (1230-1257) que la situació econòmica de l'Església urgellenca entrà en una crisi profunda, en part com a resultat de l'esclat de l'heretgia albigea al bisbat, i la consegüent repercussió i violències sobretot a les àrees prepíreniques i pirinenques,⁵⁹ especialment greus per part dels comtes de Foix i els vescomtes de Castellbò.⁶⁰ Violències i usurpació de rendes, o la impossibilitat de recollir-les, junt amb una forta oposició per part d'un ampli sector de la clerecia diocesana, acabaren amb l'acusació de corrupció i malversació de fons per part del bisbe i la seva deposició (1255-1257) pel papa Alexandre IV.

De tota manera, per al bisbat d'Urgell i per a l'economia diocesana, el pontificat més rellevant del segle XIII fou, sens dubte, el del bisbe Abril Peláez (1257-1269). Es tracta d'un personatge originari de terres gallegues, ardiaca de Salamanca i capellà pontifici. El seu nomenament obeí a la voluntat de posar ordre i pacificar el bisbat després de dos pontificats continuats amb greus problemes, especialment derivats de la penetració albigea i dels enfrontaments amb la noblesa local, que havien provocat, a més, una reducció substancial de les rendes de la mensa episcopal,⁶¹ però sobretot la seva missió, encomanada per Innocenci IV, era la de «reformatio ecclesiae in capite et in membris».⁶² Abril no sols hagué de fer front al pagament d'una substancial pensió anual a l'exbisbe, sinó que també hagué de frenar la cobdícia d'alguns personatges del seu entorn familiar i eclesiàstic que esperaven aconseguir-ne benifets i prebendes.⁶³ De fet, les seves primeres decisions com a bisbe d'Urgell foren de caire economicoadministratiu: suprimí i concentrà l'ardiaconat de Tremp per afegir-ne les rendes a la depauperada mensa episcopal, «attendentes quod mensa episcopalis Urgellensis sit adeo tenuis et exilis et pluribus debitis aggravata quod non possit sufficere ad episcopatus honora supportanda...»⁶⁴ Altres intents de procedir en la mateixa línia, especialment per incorporar l'ardiaconat d'Aristot, no sols resultaren fallits, sinó que provocaren grans tensions i fins i tot violències, com s'esdevingué a l'església del Pedrís (Bellcaire d'Urgell), on s'havien de partir la meitat de les primícies amb els templers.⁶⁵ Les tensions per refer l'economia episcopal no foren solament d'aquest tipus. Abril denuncià manta vegada també les exigències pontificies d'Alexandre IV, entre les quals les ajudes a les croades i el censu a favor de la seu apostòlica, que s'exigia en or, tot i que a la Seu fou pagat en moneda de Tours, atès «cum aurum in hac terra non inveniatur nunc ad vendendum.»⁶⁶ Malgrat aquestes i altres dificultats, no hi ha dubte que Abril aconseguí refer en gran part l'economia

58. Cebrià BARAUT, Jesús CASTELLS, Benigne MARQUÈS i Enric MOLINÉ, «Episcopologi de l'església d'Urgell, segles VI-XXI», *Urgellia*, núm. 14 (1998-2001), p. 53.

59. Cebrià BARAUT, «Presència i repressió del catarisme al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urgellia*, núm. 12 (1994-1995), p. 487-524. Cebrià BARAUT, «Els inicis de la Inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urgellia*, núm. 13 (1996-1997), p. 407-438.

60. Cebrià BARAUT, «Memorial dels danys donats per lo comte de Foix y bescomte de Castellbó a l'iglésia de Urgell», *Urgellia*, núm. 11 (1992-1993), p. 290-298.

61. Cebrià BARAUT, Jesús CASTELLS, Benigne MARQUÈS i Enric MOLINÉ, «Episcopologi de l'església d'Urgell, segles VI-XXI», *Urgellia*, núm. 14, p. 55.

62. Peter LINEHAN, «La carrera del obispo Abril de Urgel: La Iglesia española en el siglo XIII», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 8 (1972-1973), p. 165.

63. Peter LINEHAN, «La carrera del obispo Abril de Urgel: La Iglesia española en el siglo XIII», *Anuario...*, núm. 8, p. 170.

64. ACU, *Liber Dotaliorum*, vol. II, f. 23r, citat a Peter LINEHAN, «La carrera del obispo Abril de Urgel: La Iglesia española en el siglo XIII», *Anuario...*, núm. 8, p. 172, n. 202.

65. Peter LINEHAN, «La carrera del obispo Abril de Urgel: La Iglesia española en el siglo XIII», *Anuario...*, núm. 8, p. 175.

66. Peter LINEHAN, «La carrera del obispo Abril de Urgel: La Iglesia española en el siglo XIII», *Anuario...*, núm. 8, p. 177, n. 234.

diocesana i sobretot les bases econòmiques de la mensa episcopal, com ho denota el fet que s'havien pogut comprar castells als marmessors de Bernat de Bescaran, i per grans sumes de diners, que es pogueren pagar al cap d'un mes,⁶⁷ mostra evident de com fou d'efectiu el sanejament del patrimoni i de l'economia diocesana a l'Urgell de mitjan segle XIII.

LES PARRÒQUIES

Evidentment, el patrimoni i les rendes inherents no foren el recurs exclusiu de monestirs, canòniques, catedrals i menses episcopals; també foren la base de l'economia de les parròquies rurals i dels clergues encarregats de la cura d'ànimes en els nivells més bàsics de les comunitats cristianes. Les actes de dotació i consagració d'aquestes parròquies sovint solen establir i fixar les propietats bàsiques sobre les quals es fonamenta el manteniment del culte i dels clergues, i que s'aniran ampliant amb el temps i amb futures donacions o adquisicions.⁶⁸ Aquestes propietats tant podien ser camps de cereals, com vinyes i oliverars, o com alous sense especificar, a més de molins i cases.⁶⁹ Sovint també s'indiquen aquells espais vinculats a l'església i a la seva funció, com són els cementiris i el que és l'àmbit de la sagrera.⁷⁰ Junt amb el patrimoni immoble, s'hi especifiquen sovint altres ingressos, als quals em referiré a l'apartat següent; es tracta dels delmes, primícies i oblacions. També cal tenir present la importància o el valor d'alguns béns mobles amb què es dotaren les esglésies, especialment les parroquials, i que no deixen de ser objectes de valor, tot i que estiguin destinats al «ministerium altaris». Entre aquests objectes, cal tenir presents els llibres litúrgics, moltes vegades inespecificats, algunes altres només amb indicació de la quantitat i alguna vegada amb descripcions molt més precises.⁷¹ El mateix es podria dir de les vestidures litúrgiques, definides de maneres diverses (*vestimenta ecclesiastica*, *vestimento ad missa cantare*, *sacerdotale indumentum*, etc.) i entre les quals amb una certa freqüència s'esmenten l'alba (*camiso*), la casulla (*planeta*) i l'estola.⁷² aquesta darrera acabarà essent un símbol i el referent dels drets a lliurar al clergue per l'administració de sagraments o sacramentals («drets d'estola»). I a tots aquests béns mobles que representen també la riquesa i les propietats de l'església, tant en l'àmbit rural com urbà, tant en monestirs com en parròquies, encara s'hi haurien d'afegir els *vasis sacris*, o els *ornamenta altaris*, sobretot els calzes, els copons, les creus, els encensers o turíbuls, les patenes, les tovalloles, les corones de llum, els cobertors d'altar i, naturalment, les imatges sagrades.

67. Peter LINEHAN, «La carrera del obispo Abril de Urgel: La Iglesia española en el siglo XIII», *Anuario...*, núm. 8, p. 179, n. 245. Aquestes quantitats pujaven a 5.250 sous melgoresos, 440 sous barcelonesos i 910 sous jaquesos.

68. Com a exemple, podríem proposar el cas de l'acta de consagració i dotació de l'església de Sant Pere de Llobera, al Solsonès, pel bisbe Eribau d'Urgell (29 d'octubre de 1037), en què tant els senyors de Llobera, Bonfill Sanç i la seva esposa Almatrud, com diversos fidels de la parròquia fan donacions de terres a diversos indrets. Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, la Seu d'Urgell, 1986, doc. 47, p. 121-122.

69. Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotaties de les esglésies de Catalunya. Segles IX-XII*, vol. I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1988, p. 274-275. Tesi doctoral dirigida pel professor M. Riu.

70. També a manera d'exemple, recordo l'acta de consagració de Sant Cristòfol de Vallfogona, pel bisbe Sahla d'Urgell, el 15 de novembre de 984: «Similiter autem statuerunt sacraria et cimiteria in circuito ecclesie, videlicet xxx^a passum sicut mos est omni ecclesie, in tale pactu ut omnes homines qui Inter. Pisos terminos abitant vel Deo annuente abitaerint primicias, decimas et oblationes et defunctiones et vigalias in ecclesie Dei et Sancti Xpistofori offerant...»: Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions...*, doc. 42, p. 114.

71. Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotaties...*, vol. I, p. 280-285.

72. Vegeu, per exemple, la descripció que es fa a l'acta de consagració de Sant Pere de Sestui, al comtat de Pallars, pel bisbe d'Urgell Guisad II (27 de juny de 949): «dono ad ipsa ecclesia sancti Petri ministerio eclesiástico, id est, camiso uno, stola cum manipulo, planeta una et calicem cum patena, et missale, et leccionario, et psalterio, et antiphonario, et quadraginta omeliorum...»: Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions...*, doc. 33, p. 96.

MESURES EN DEFENSA DEL PATRIMONI ECLESIASTIC

Tant l'Església universal com la particular establiren normes per tal d'evitar les usurpacions de patrimoni i de drets eclesiàstics, ja fos a favor de laics o de clergues sense escrúpols. Mesures en aquest àmbit apareixen ja des del primer mil·lenni.⁷³ Però al segle XIII, i dins el marc del pontificat d'Innocenci III i de la celebració del Concili IV del Laterà (1215), on tant la constitució *Cum laicis* com la *In quibusdam* recorden que els laics no tenen ni dret ni potestat sobre l'Església ni sobre l'administració dels seus béns, s'amenaça amb penes canòniques aquells que abusessin del dret de patronatge sobre béns eclesiàstics. Tant les decretals d'Innocenci III, com després les de Gregori IX i fins les opinions del canonista Ramon de Penyafort, insistiren en la presa de mesures en defensa de la propietat eclesiàstica i contra l'abús del dret de patronatge laical.⁷⁴ La legislació provincial de la Tarraconense fou també abundosa i reiterativa en aquest camp. El Concili provincial de Lleida (1229), presidit pel legat pontifici, el cardenal Jean d'Abbeville, recordava les limitacions canòniques sobre alienacions patrimonials i contractes onerosos, i encara la constitució 22, *Quoniam monasteria*, establia que cap religiós ni comunitat monàstica vengués, alienés, infeudés ni gravés patrimoni monàstic sense el permís del bisbe diocesà, amb l'amenaça de perdre l'administració dels seus béns.⁷⁵ Tanmateix va ser sobretot l'arquebisbe Pere d'Albalat qui més actuà i de forma més decidida en la defensa de béns i drets eclesiàstics. La constitució *Item cum ecclesie* del Concili provincial tarraconense del 1243 prohibia taxativament que els laics rebessin el govern o l'administració de les parròquies, per evitar que caiguessin en la temptació —d'altra banda ben constatada i reiterada— d'apropriar-se dels seus béns. El mateix arquebisbe va insistir en aquesta qüestió en posteriors concilis provincials, com els dels anys 1244 i 1246, fent extensives les condemnes als instigadors i receptors de béns resultants de l'espoli de propietats eclesiàstiques i prohibint la sepultura eclesiàstica si els hereus no retornaven els deutes o les apropiacions indegudes.⁷⁶

El pontificat de l'arquebisbe Benet de Rocabertí (1252-1268) fou de relaxament d'aquestes mesures a favor de l'economia i dels patrimonis eclesiàstics, tot i que a favor seu cal remarcar la seva voluntat de defensar les immunitats eclesiàstiques i la lluita contra el clergat concubinari. Les nombroses i reiterades cessions i renúncies en tot el que significava l'espoli de béns i propietats eclesiàstiques i l'absolució fàcil dels qui cometien abusos només es redreçà parcialment amb noves mesures restrictives imposades pel Concili del 1274, sota el pontificat de Bernat d'Olivella. Tanmateix, tot i la voluntat d'assegurar les bases econòmiques de l'Església catalana de la primera etapa del regnat de Jaume I, Bernat de Rocabertí deixà una herència que ha estat qualificada de desastrosa i de conseqüències nefastes.⁷⁷

ELS RECURSOS BÀSICS I COMUNS DE L'ESGLÉSIA CATALANA

A més de les rendes derivades dels senyorijs territorials o patrimonials de les institucions i els càrrecs eclesiàstics, així com les derivades d'alguns drets públics que podien tenir, com l'administra-

73. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. 1, *El primer milenio*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1967, p. 422-426; Santiago BUENO SALINAS, *El derecho sinodal gerundense entre 1229 y 1368*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 2000, p. 350.

74. Santiago BUENO SALINAS, *El derecho sinodal...*, p. 354-355.

75. Josep M. PONS I GURI, «Els concilis tarraconenses de la primera compilació», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 48 (1975), p. 246. Santiago BUENO SALINAS, *El derecho sinodal...*, p. 356-357.

76. Santiago BUENO SALINAS, *El derecho sinodal...*, p. 357.

77. Peter LINEHAN, *La Iglesia española y el papado en el siglo XIII*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1975, p. 77-86.

ció de justícia, l'Església se subvenia bàsicament i tradicionalment d'una sèrie de tributs, degudament tipificats i ordenats almenys des de l'alta edat mitjana. Entre aquests tributs i/o recursos estables i fixos, o sigui, ordinaris, observables arreu de la cristiandat,⁷⁸ hi ha els *delmes* i les *primícies*, que són la principal font de recursos, sobretot de rectors i de parròquies. L'origen del delme és remot, i és el motor de tot el sistema tributari eclesiàstic. És d'origen hebraic, i l'Església primitiva abandonà la seva pràctica, en tant que representava continuïtat, mentre es proclamava la nova Jerusalem. No fou fins als segles v-vi quan, com tantes altres pràctiques judeopaganes, s'incorporà de bell nou, encara que fos pagar el delme com a simple pràctica pietosa. Normalment s'esmenten en el moment de fundació de parròquies o de consagracions i dotacions d'esglésies.⁷⁹ Tanmateix van ser Innocenci III i el Concili IV del Laterà (1215) els que van definir qui i què s'havia de pagar en concepte de delme.⁸⁰ Els diversos concilis provincials del món catòlic recolliren i aplicaren aquelles i moltes altres disposicions del Concili IV del Laterà,⁸¹ i a posteriori ho feren els sínodes diocesans, per tal d'arribar a implicar en aquesta tasca fiscal el baix clero, sobretot els rectors de parròquies, que eren els encarregats de recaptar el que tocava a cada casa, atès que ells, millor que ningú, sabien què i quant podien demanar a cada família. En els cànons conciliaris provincials, com el del 1241, s'exhorta els fidels que *decimas et primicias donent*.⁸² De la mateixa manera, el Concili provincial de Lleida (1229) mana que «tant jueus com sarraïns siguin forçats per l'autoritat eclesiàstica a pagar a les esglésies els delmes i ofrenes degudes per terres, cases i altres possessions que de qualsevol manera hagin adquirit de cristians.»⁸³ Teòricament, el delme representaria el deu per cent del total dels guanys que els feligresos tenen per qualsevol tipus d'ingrés, mentre que la primícia, teòricament representaria els primers fruits d'un camp novell o d'un arbre, amb el benentès que mai no van recaptar-se ni estendre's de la mateixa manera que el delme, i fins i tot foren contemplats com un tribut resultant dels costums locals, i no pas regulat pel dret canònic, vistos més com una oblació caritativa o pietosa que no pas com una obligació.⁸⁴

Tornant de nou a l'exemple de Lleida —atès que s'està celebrant aquest congrés a la capital de la Terra Ferma—, constatem que delmes i primícies són oferts i garantits amb la dotació de la nova seu episcopal, per part de Ramon Berenguer IV (30 d'octubre de 1149).⁸⁵ Aquests delmes i primícies de la seu lleidatana, que no foren qüestionats en el moment de la conquesta i dotació de la primera catedral, a favor del bisbe Gombau de Camporrells, sí que ho varen ser més tard, en ple segle XIII, pel comte d'Urgell i per altres senyors de les Terres de Lleida.⁸⁶ Fins i tot els conflictes pels delmes amb els poderosos ordes militars (templers i hospitalers) ubicats a la diòcesi de Lleida van durar fins al 1267, i aquests es quedaren sovint la meitat de les rendes, com succeí amb monestirs importants, com

78. José RODRÍGUEZ MOLINA, «Patrimonios y rentas de la Iglesia en Andalucía», a *La Iglesia en el mundo medieval y moderno*, Almería, 2004, p. 113-142.

79. Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions...*

80. Vegeu Raimunda FOREVILLE, «Lateranense IV», *Historia de los Concilios Ecuménicos* (Vitoria), vol. 6/2 (1973), p. 194-195 i 198.

81. Josep M. MARQUÈS, *Concilis provincials...*, p. 99-101, del Concili de Lleida del 1229.

82. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media...*, vol. II, p. 1346.

83. Josep M. MARQUÈS, *Concilis provincials...*, p. 99.

84. Santiago BUENO SALINAS, «El sistema tributario eclesiástico en la Cataluña medieval: el punto de vista del derecho canónico», a *Jornada Internacional. El clero en el punto de mira de la fiscalidad: en torno a la tributación eclesiástica durante la Baja Edad Media*, Barcelona, 2011, en premsa.

85. Jaume VILLANUEVA, *Viage literario...*, vol. XVI, ap. XII, p. 250-252.

86. Jordi BOLÒS i Josep Ramon PIQUÉ, «El bisbat de Lleida: un territori i unes institucions», a *Arrels cristianes*, vol. I, p. 265.

Poblet, els trinitaris d'Avinganya o la canònica de Santa Maria de Solsona. La situació de l'Església lleidatana i del seu capítol i del bisbe, que hem pres aquí com a referència,⁸⁷ canvià substancialment mitjançant la compra de nombrosos senyorijs territorials i jurisdiccionals, com els senyorijs d'Aspa, de Vallmanya i de la vall de Barravés, a favor del bisbe, o de Sunyer, Alfés o Bellví, per part del capítol. D'aquesta manera, ja no es depenia dels diversos tipus de fiscalitat eclesiàstica, sobretot del delme, que els rectors de parròquia acabaven canalitzant cap al bisbe, en la quantitat d'un quart.⁸⁸

La intervenció de Jaume I a favor del dret del bisbe sobre la percepció de delmes és prou coneguda i forma part de les grans referències de la seu lleidatana, que ve de lluny. Només cal recordar una altra vegada com el Concili IV del Laterà (1215) reivindica el dret a percebre'ls (cànons 53-56). És la llarga història de disputa per aquest punt i de la qual ja trobem les arrels en temps altmedievals, com el món carolingi i la plenitud feudal.

La protecció de persones i dels béns eclesiàstics (cànons 43-46) és un altre dels punts sobre els quals pivota el mateix Concili IV del Laterà i que, d'alguna manera, reflectiran després els diversos concilis provincials de la Tarraconense, especialment el Concili de Lleida del 1229.⁸⁹ A més, ambdós concilis i la voluntat del cardenal legat, Jean d'Abbeville, remarcaren la necessitat d'assegurar el digne manteniment de la clerecia, especialment la parroquial i rural, sovint sotmesa a una situació de pobresa notòria i àdhuc vexant, enfront d'una alta clerecia opulenta i rica.⁹⁰

Junt amb delmes i primícies, cal comptar amb les *oblacions* o *ofrenes*, dites sovint «ofrenes de peu d'altar». Com que corresponen a ingressos no fixos, quedava en mans del rector la seva distribució entre les diferents capelles i capellanies,⁹¹ com també estava en funció dels serveis de culte i de les devocions o dels serveis litúrgics realitzats a la parròquia o en alguna de les seves capelles.

També poden i han de comptar-se entre les entrades o els ingressos les fundacions de llums i lluminàries votives, tant en parròquies com en monestirs, canòniques i catedrals.

Hom ha de tenir present també els drets per administrar determinats sacraments o sacramentals, sobretot el matrimoni, variable segons costum, però que podia ser de tres sous per boda d'adults o de dos sous per menors d'edat.⁹² Els cànons conciliaris autoritzen els sacerdots a rebre el que està acostumat i el que pertoca (Concili de Lleida, 1229), però solien donar-se o oferir-se després de la celebració, com una oblació o almoïna, per tal que no es confongués amb una taxa o tribut obligat (constituït sinodal del 1241).

Igualment cal esmentar els drets d'enterrament i les oblacions derivades, dels quals s'ocupa sobretot el sínode del 1241, en defensa dels drets dels rectors sobre els seus parroquians difunts.⁹³ Junt amb les cerimònies d'enterrament, cal afegir-hi les cerimònies de record del difunt, ja siguin misses de sufragis o les celebracions anuals, els trentenaris, etc., que sovint esdevenien una bona font complementària d'ingressos per als rectors de parròquia —i en les quals trobaven també la competència dels nous ordes mendicants que cada cop més, a ciutat, atreïen la devoció—, i els enterraments i altres cerimònies complementàries dels fidels difunts.⁹⁴

87. Jordi BOLÒS i Josep Ramon PRQUÉ, «El bisbat de Lleida: un territori i unes institucions», a *Arrels cristianes*, vol. I, p. 266.

88. Jean GAUDEMET, *Le gouvernement de l'Église à l'époque classique*, vol. II, *Le gouvernement local*, París, Cujas, 1979, p. 147.

89. Josep M. MARQUÈS, *Concils provincials...*, p. 99-103.

90. Santiago BUENO SALINAS, *El derecho sinodal...*, p. 341-342.

91. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media...*, vol. II, p. 1351.

92. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media...*, vol. I, p. 728-732.

93. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media...*, vol. II, p. 782.

94. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media...*, vol. I, p. 783.

La parròquia comptava també amb les deixes testamentàries que els seus feligresos podien fer-li, ja fos en testament expressat davant notari o per disposició verbal abans de morir.

Els rectors de parròquia podien demanar, en casos de necessitat, collectes ordinàries per subvenir a necessitats i urgències per motius diversos, com la reparació de l'església o la compra i confecció d'ornaments sagrats. També poden comptar-se entre els ingressos dels rectors de parròquia, i amb major motiu per part de les cúries diocesanes, els aranzels per la redacció o còpia de documents. Tot plegat són entrades sempre difícils de computar i de valorar pel seu caràcter extraordinari.

Altres serveis podrien incloure's dintre del que Baucells qualifica encertadament com a *talles*, i que es perceben al marge de les rendes de la terra: l'*ager*, el *quintum*, les *joves*, sovint força de treball o feines no remunerades que els feligresos feien a favor de la parròquia en les seves necessitats, o en les propietats de l'Església, tot i que podien ser substituïdes per diners.

A totes aquestes varietats d'entrades, caldria afegir-hi el *salpàs*⁹⁵ o aspersions dels llindars de les portes de les cases de pagès⁹⁶ i/o de les quadres de bestiar amb aigua beneïda i sal, que recordava la benedicció de les llars jueves per Pasqua. El sacerdot i acompanyants solien ser rebuts als masos de pagès i gratificats amb productes del camp, especialment ous. Els sacerdots solien donar als feligresos fulles de palma beneïdes, amb les quals es feien creus que es clavaven a les portes i finestres per tal de protegir els edificis contra els llamps.

L'Església, sobretot la regular, contempla també com a ingressos les *dotalies* o aportacions econòmiques i/o de béns mobles i immobles dels qui entren en vida religiosa, de valor molt desigual, i sempre en funció de la riquesa i el poder de les famílies.

Caldria parlar també de les multes, sobretot en mans dels bisbes. I aquí voldria fer referència a un cas especial: els *alexandrins*, estudiats per Josep Trenchs.⁹⁷ Era la compensació per haver-se atrevit a negociar amb els enemics de la fe, especialment els musulmans del nord d'Àfrica o de l'Orient Mitjà. Aquesta exacció està prevista al Concili III del Laterà i també al IV (1215),⁹⁸ així com en disposicions de Gregori IX, d'Urbà IV i de Nicolau IV (1263). Teòricament, la multa, gestionada des dels bisbats, hauria hagut d'anar «in dispendium Terrae Sanctae» o l'alliberament de captius cristians. De manera similar, hauríem de fer esment a altres activitats il·legítimes i immorals com l'abús del joc o de la blasfèmia, penalitzats sobretot si l'acció era per part d'un clergue o persona eclesiàstica.⁹⁹

Entre els ingressos del bisbe, hom ha de comptar una quarta part dels delmes, primícies, ofrenes de peu d'altar, deixes testamentàries i altres percepcions per part dels rectors, sota formes i justifica-

95. Aquesta pràctica està recollida com un dels ingressos habituals de la clerecia rural en les actes de dotació d'esglésies. Pot servir d'exemple l'acta de Sant Pere de Riu-sec, en què el bisbe Guislabert de Barcelona «dicta die consecrationis in defensione dicte ecclesie posuerunt cimiterium, terras videlicet et vineas, domos cum arboribus, decimis, primitias, tascas, census et oblationibus fidelium vivorum et mortuorum cum defunctionibus et salis pace...» (1 de maig de 1054): Pere Roca i Garriga, «Acta de consagració de Sant Pau de Riu-sec», *Arrahona*, núm. 7 (1979), p. 22-24.

96. Es fa més evident en l'acta de consagració de l'església de Sant Fost de Campsentelles, per part del bisbe Arnau de Barcelona, el 4 de desembre de 1441: «Et in parrochia de Sancta Perpetua de Moguda accipit decimam et primitiam et salis spartionem in mansi quatuor, in eo quem tenet Carbonellus, et in illo quem tenet Arnaldus Guitardi, et in illo quem tenet Berengarius Marceti et Petrus Viciati tenet, et in illo quem tenet Petrus Mesteroni...»: Ramon Ordeig i Mata, *Les dotalies...*, doc. 335.

97. Josep Trenchs Òdena, «De Alexandrinis (El comercio prohibido con los musulmanes y el Papado de Aviñón durante la primera mitad del siglo XIV)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10 (1980), p. 237-320.

98. Raimunda Foreville, «Lateranense IV», *Historia de los Concilios...*, vol. 6/2, p. 204-209.

99. Josep Baucells, *Vivir en la Edad Media...*, vol. IV, p. 2970.

cions diferents segons els llocs.¹⁰⁰ I a més una sèrie d'exaccions que el dret canònic ha anat recollint al llarg de les seves diverses compilacions.¹⁰¹ Vegem-ne les més importants.

El *cathedraticum*, dit també *synodaticum*. És un tribut que els clergues, sobretot els rectors de parròquies, lliuraven al bisbe com a símbol de submissió, però sobretot com una manera de subvenir a les necessitats episcopals. Per això el bisbe ho exigia *cum karitate*. Algunes actes de dotació i consagració ja el fixen o el recorden entre les obligacions del clero parroquial, com es pot veure, per exemple, en la consagració de l'església de Sant Jaume de Queralbs (30 de juliol de 978): «et tributum synodalem per singulos annos adiutorium faciat pernas II et ad alium redditum tercium argenteos XII adiutor faciat»;¹⁰² i un cas similar en la consagració de Sant Julià de Cerdanyola (9 de febrer de 1105), també pel bisbe d'Urgell: «et clerici eius persolvant sinodales redditus Urgellensi sedi sancte Marie et obtemperent iussioni illius.»¹⁰³ El valor d'aquest tribut anual ha estat calculat, al bisbat de Barcelona, en una mitjana de trenta-quatre diners anuals, i amb un màxim de cinquanta-dos diners i un mínim de dos diners.¹⁰⁴

Els *censos* imposats pel bisbe no gravaven els fidels, sinó la clerecia i les institucions eclesiàstiques, també com a reconeixement de la potestat episcopal, de forma similar al *cathedraticum*,¹⁰⁵ al qual ja ens hem referit. De la mateixa manera que hem comentat per a altres tributs o exaccions, també els censos apareixen amb freqüència entre les exigències fixades ja en les actes de dotació i consagració dels temples, sobretot dels parroquials, amb formes com «censum annuale», «in episcopali censura», «in servicio episcopatus», «per censum», etc., com es recorda a l'acta de consagració de Sant Julià de Cerdanyola, feta pel bisbe Ot de la Seu el 9 de febrer de 1105: «[...] ut prescripta ecclesia omni anno persolvat scensum pernes III et modios II de blad, unum de formenti et alium de ordeï, et decem et VIII° kannatlas vini [...]».¹⁰⁶

També pesaven sobre la clerecia parroquial les *procuracions* o pagaments per les visites pastorals, tant si les feia personalment el bisbe com si eren mitjançant un procurador. Així ho preveuen els concilis III i IV del Laterà.¹⁰⁷ I el Concili IV de Tarragona, de Pere d'Albalat (1243), encara que es recorda la conveniència de no abusar amb demandes oneroses.¹⁰⁸ Les quantitats exigides en concepte de procuracions per raó de visita pastoral oscil·laven, i depenien dels dies passats en la realització de la visita i fins i tot del seguici que calia mantenir, atipar i albergar, etc. El destí dels diners podia ser engruixir les arquebis copals o bé sufragar el delegat que fes la visita en nom del bisbe. També per al cas de Barcelona s'observa que el seu import podia oscil·lar entre els quaranta i els cent sous.¹⁰⁹

Queda també en mans episcopals el *dret de despulles* per motiu de les successions de la clerecia en

100. Michel PARISSE, «Le redressement du clergé seculier», a J. M. MAYER, CH. PIETRI, L. PIETRI, A. VAUCHEZ i M. VERNARD (dir.), *Histoire du Christianisme*, p. 273-274.

101. Santiago BUENO SALINAS, «El sistema tributario eclesiástico en la Cataluña medieval: el punto de vista del derecho canónico», a *Jornada Internacional*.

102. Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions...*, doc. 39, p. 108.

103. Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions...*, doc. 82, p. 178.

104. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media...*, vol. I, p. 358, n. 245.

105. A vegades es dona la confusió o imprecisió entre *census* i *synodalia*, com en l'acta de consagració de Sant Fost de Campsentelles pel bisbe Arnau Ermengol de Barcelona (4 desembre de 1441): «Constituerunt quoque ut ipsa ecclesia a Barchinonensi sede crisma acciperet eidemque sedi annualiter per censum inter duos sínodos solidos tres minus denarios duos monete curribilis persolveret» (Ramon ORDEIG i MATA, *Les dotalties...*, doc. 335).

106. Cebrià BARAUT, *Les actes de consagracions...*, doc. 82, p. 178.

107. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media...*, vol. I, p. 178.

108. Santiago BUENO SALINAS, *El derecho sinodal...*, p. 345.

109. Josep BAUCCELLS, *Vivir en la Edad Media...*, vol. I, p. 246.

les parròquies i capellanies. Dit també *mortuarium*, solia equivaler a la quarta part o a la totalitat, segons els moments.

La Santa Seu podia autoritzar els bisbes i els metropolitans a imposar tributacions especials per esdeveniments greus, com passa en el pontificat d'Innocenci IV (1243-1254), en què es permet a l'arquebisbe de Tarragona crear un tribut especial per tal d'assegurar la defensa de les esglésies i els monestirs davant els atacs de gent malvada que depreda el patrimoni eclesiàstic, sempre que s'aprové abans «in provinciali concilio per te celebrando proximo».¹¹⁰

LES PERCEPCIONS DE LA SANTA SEU

Sense entrar en una qüestió més problemàtica com és la percepció de la Santa Seu per raó de concessions de benifets nous o collacions de benifets, sobretot amb la creació o el nomenament de nous bisbes, voldria considerar sobretot les taxacions pontificies sobre les diòcesis i els clergues. Aquestes taxacions foren relativament modestes fins a mitjan segle XIII, però s'acresqueren i es normalitzaren o regularitzaren a partir de mitjan segle.

Entre aquestes exigències bàsiques del que podríem dir-ne la fiscalitat pontificia, esmentaria sobretot els *subsidiis caritativis*, de fet una mena de donatius, com passa a les Corts dels nostres regnes, que els clergues ofereixen al papa per motius greus, que en un principi són motivats i justificats per les guerres d'Itàlia o per qualsevol altra raó. De fet, són molt més propis del segle XIV que no pas del XIII. Tot i això, en diverses ocasions se'n demanen per motius ben diversos, com l'ajut a l'Església romana per alliberar la urbs de les revoltes dels seus habitants contra la Seu Apostòlica, ajut econòmic que fou sol·licitat a l'arquebisbe de Tarragona, Guillem de Montgrí, pel papa Gregori IX (5 desembre de 1234).¹¹¹

La sol·licitud d'una *vigèsima*, d'acord amb els principis del Concili IV del Laterà (1215), en la seva darrera disposició sobre l'expedició a Terra Santa,¹¹² per part dels col·lectors pontificis, el sotsdiaca Huguccio i el prevere Cintio, havia aixecat tota mena de suspicàcies, vers el 1218, i a instàncies d'Honorius III. El 1220, el mateix papa demanà informes a l'arquebisbe de Tarragona sobre els rumors que li havien arribat de la gestió d'ambdós col·lectors;¹¹³ però, tot i això (1222), el papa insisteix en l'obligació de pagar la taxa.¹¹⁴

La gestió d'aquests col·lectors fou malvista pels bisbes i pels clergues, fins al punt que a Vic hom afirmava (força més tard, ja el 1246) que els efectes dels col·lectors eren tant o més perjudicials que una pedregada o la boira continuada.¹¹⁵

110. Augusto QUINTANA PRIETO, *La documentación pontificia de Inocencio IV (1243-1254)*, vol. II, Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1987, doc. 986, p. 865.

111. Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, *Documentos de Gregorio IX (1227-1241) referentes a España*, Lleó, Universidad de León, 2004, doc. 426, p. 359.

112. Vegeu Raimunda FOREVILLE, «Lateranense IV», *Historia de los Concilios...*, vol. 6/2, p. 206. Copio literalment de la traducció en llengua castellana: «Todos los clérigos superiores e inferiores dedicarán al socorro de Tierra Santa, durante tres años, por mediación de los mandatarios de la Sede Apostólica, la vigésima parte de las rentas eclesiásticas. Algunos religiosos, no obstante, quedarán eximidos de este tributo por justo motivo y naturalmente todos aquellos que hayan tomado o tomen la cruz para dirigirse a Tierra Santa.»

113. Demetrio MANSILLA, *La documentación pontificia de Honorio III (1216-1227)*, Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1965, doc. 299, p. 225.

114. Demetrio MANSILLA, *La documentación pontificia de Honorio III...*, doc. 390, p. 290.

115. Peter LINEHAN, *La Iglesia española y el papado...*, p. 166.

Tanmateix, d'ençà de Gregori IX, els papes tingueren més cura a enviar collectors honestos, encapçalats i controlats per un personatge inqüestionable com el legat Jean d'Abbeville, i sovint collectors vinculats als regnes peninsulars i d'origen hispànic.

De tota manera, la fiscalitat pontifícia, segons Peter Linehan,¹¹⁶ havia deixat un trist record en terres de la Corona catalanoaragonesa. A principis del 1240, s'observa el canvi de la petita fiscalitat, de quantitats reduïdes i lliurades més per convicció o per devoció que no pas per obligació i coacció, a una exigència fiscal escrupolosa i controlada. I aquest pas s'inicià amb el pontificat de Gregori IX († 1241). El que fins ara es veia com una caritat o un acte de generositat envers la Santa Seu fou substituït per imposicions que havien de produir guanys substancials. El primer o més rellevant que podem esmentar en aquesta nova etapa és el *quint* o *cinquè* sobre els beneficis dels clergues.¹¹⁷ Les exigències foren de tal rigor que el bisbe Bernat Calbó, de Vic, hagué de vendre's els seus béns per fer front a la demanda, i el clergue Zacaries d'Urgell s'hagué de vendre també l'espasa¹¹⁸ per poder atendre les exigències fiscals. Conservem almenys la relació de la collecta de la «quintam, tam de comuni quam de proprio» en el cas d'Urgell.¹¹⁹

Només la mort del papa el 1241 va deixar uns vint mesos de respir als eclesiàstics, que es recuperaren amb el major rigor en les exigències fiscals del nou pontífex (1243) Innocenci IV, amb l'excusa que necessitava recursos «pro Catholice fidei, ecclesiastice libertatis et patrimonii sui defensione [...] ac Terre Sancte negotiis» (11 de gener de 1244).¹²⁰ El primer efecte fou la renovació de la vigèsima, com s'havia previst al Concili IV del Laterà, que s'havia aplicat durant els pontificats precedents i que ara, el 1248-1249, aniria destinada a reforçar la fiscalitat reial, a Jaume I, per ajudar-lo en les seves lluites contra l'islam.¹²¹ Igual rebuig sobretot el coneixem bé a la Seu d'Urgell, on s'hagué de fer càrrec de la collecta l'ardiaca d'Aristot. En alguns indrets, com al bisbat de Tarragona, els deutes i els endarreriments acumulats d'aquella capta es mantingueren encara el 1253, com recorda Innocenci IV a l'arquebisbe Benet de Rocabertí (1251-1268), en parlar dels mil cinc-cents auris «quod bone memorie Petrus [d'Albalat] predecessor tuo, de vigesima et subsidio Ecclesie Romae sibi retinuit.»¹²²

Sabem que, mentrestant, el mateix papa i els seus successors immediats havien reclamat el *census*, o ajuda extraordinària a cadascuna de les diòcesis. El 1256, aquest ajut havia estat rebutjat per Urgell,¹²³ per això els collectors n'exigien la paga i cinc anys d'endarreriment. De fet, va ser dels pocs tributs que van aconseguir endur-se dels regnes hispànics, en temps d'Innocenci IV. Els altres havien estat més o menys contestats. Per a la Corona d'Aragó, aital *census* equivalia a dos-cents cinquanta òbols d'or.

El tribut era el reconeixement de la sobirania o protecció de la Santa Seu sobre un regne o sobre una abadia o un centre eclesiàstic. A Urgell, per exemple, reunien aquesta condició Santa Maria de

116. Peter LINEHAN, *La Iglesia española y el papado...*, p. 165-175.

117. Peter LINEHAN, *La Iglesia española y el papado...*, p. 168.

118. Peter LINEHAN, *La Iglesia española y el papado...*, p. 168.

119. Arxiu Capitular d'Urgell, perg. segle XIII, carpeta 5, s. n. En primer lloc, «solvit comune pro domo caritatis 100 s. preterea que habet in Urgello. J. de Vilarrúbia, "pro elemosina" 106 s., et pro opere 48 s., minus 2 d., et pro conductibus suis et argentariis 60 s., et pro statoria 37 s.» Paga Zacaries, «pro prepositura decembris», cent seixanta sous i, pel que toca a agost, setembre, octubre, novembre, gener i març, vint-i-un sous. I encara el mateix Zacaries «pro matutinaria», deu sous i set diners. L'ardiaca de Talarn, per la prepositura de maig, cent vint-i-dos sous. L'ardiaca de Cornellana, per la prepositura de juny, cent vint sous, etc. Gispert d'Aristot, set sous.

120. Peter LINEHAN, *La Iglesia española y el papado...*, p. 169.

121. Augusto QUINTANA PRIETO, *La documentación pontificia...*, doc. 571, p. 527.

122. Augusto QUINTANA PRIETO, *La documentación pontificia...*, doc. 895, p. 794.

123. Peter LINEHAN, *La Iglesia española y el papado...*, p. 174.

Gerri, Sant Pere de la Portella o Sant Sadurní de Tavèrnoles. A Lleida, Àger i Sant Victorià. A Vic: Ripoll, Sant Joan de les Abadesses i Sant Benet de Bages. A Barcelona: Sant Pau del Camp i Sant Genís de l'Ametlla. A Girona: Sant Feliu de Guíxols, Santa Maria d'Amer, Santa Maria i Sant Pere de Besalú, Sant Feliu de Girona i Sant Pere de Rodes. Sens dubte, Urgell és el bisbat que paga la quantitat més rellevant per aquest concepte.

La dècima

La diversitat i un cert desori en la fiscalitat pontificia es truncaren amb Climent IV (1265-1268), el papa que crea la *dècima*, o *dècima apostòlica*, teòricament per sufragar la croada, com ho havien estat el quint i la predecessora de la dècima, la vigèsima.

La dècima fou reclamada per primer cop a l'arquebisbe de Tarragona, Benet de Rocabertí, el 1265, i en un primer moment per a un període de tres anys, a fi de subvenir de nou a les empreses bèl·liques de Jaume I contra els musulmans d'Espanya i Àfrica, considerades autèntica croada.¹²⁴

Tanmateix la taxació i la demanda queden establertes i de fet s'aniran demanant de forma ordinària i continuada, malgrat que es consideri un tribut extraordinari, per ajudar en moments determinats la guerra contra els enemics de la fe, sigui en l'àmbit hispànic o en el de tota la catolicitat. El punt de partença del seu caràcter universal, obligatori i regular pot considerar-se el Concili de Lió del 1274. D'aquesta tributació, en quedaren exempts els ordes considerats pobres o mendicants, com el Cister i els cartoixans.

Nosaltres coneixem la collecta de 1279-1280, publicada per mossèn Rius Serra.¹²⁵ Tot i tenir en compte que els registres de la collecta d'aquesta dècima bianual no són un fidel i exacte reflex de la situació econòmica de l'Església catalana, i que les taxacions de cada benefici eclesiàstic no es feren arreu amb el mateix rigor i exactitud, sí que ens dona algunes pautes que es poden prendre en consideració. En primer lloc (vegeu el quadre 1), destaca la importància de les collectes fetes a Lleida, Barcelona i Girona, per aquest mateix ordre, sens dubte les diòcesis més riques, seguides pel bisbat de Tarragona, el d'Urgell i el de Vic, també pel mateix ordre descendent, i a gran distància, el bisbat d'Elna, el més pobre de tots els catalans.

QUADRE 1. Dècima de l'any 1279. Distribució

<i>Bisbat</i>	<i>Sous barcelonesos</i>	<i>Percentatge</i>
Barcelona	25.761	17,2
Elna	10.204	6,8
Girona	24.662	16,4
Lleida	27.775	18,5
Tarragona	22.427	14,9
Urgell	20.923	13,9
Vic	18.043	12,0

124. Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, *Documentos de Clemente IV (1265-1268) referentes a España*, Lleó, Universidad de León, 1996, doc. 37, p. 147.

125. Josep RIUS SERRA, *Rationes decimarum Hispaniae (1279-1280)*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1946-1947, 2 v.

En canvi, pel que fa a les rendes de les grans dignitats eclesiàstiques, m'he limitat a proposar com a exemple i referent el cas de les rendes i taxacions de cadascun dels bisbes, llevat del d'Elna. Hom pot adonar-se (vegeu el quadre 2) de la destacada importància de la taxació de l'arquebisbe de Tarragona, que dobla pràcticament la del seu immediat successor, el bisbe de Lleida, mentre queda en un darrer lloc la taxació del bisbe d'Urgell.

QUADRE 2. Taxacions episcopals. Dècima del 1279

<i>Bisbe</i>	<i>Taxa</i>
Bisbe de Barcelona	2.500 sous barcelonesos
Bisbe de Girona	1.300 sous barcelonesos
Bisbe de Lleida	3.500 sous jaquesos
Arquebisbe de Tarragona	7.000 sous barcelonesos
Bisbe d'Urgell	1.113 sous barcelonesos
Bisbe de Vic	1.566 sous barcelonesos

Dintre del que són les exaccions sobre la clerecia catalana, caldria afegir-hi, entre les destacades, la coneguda com a *dret de despulles* o dit també *ius spolii*. Reconegut ja al cànon 21 del Concili de Nicea, la seva aplicació fluctuà al llarg del temps. En terres catalanes, el Concili VIII de la Tarraconense, presidit per l'arquebisbe Pere d'Albalat (1250), el regula en el seu cànon 26,¹²⁶ especialment pel que fa a l'inventari dels béns episcopals, per tal que puguin ser venuts a preu digne i revertir a la comunitat de creients en virtut de la comunió dels sants. La importància econòmica d'aquest tribut no fou gaire rellevant.¹²⁷ De forma similar, podem qualificar els resultats econòmics del que es coneix com a *vacants*, o també *fructus medii temporis*. Consisteix en l'apropiació de les rendes de les diverses dignitats i persones eclesiàstiques durant els temps de vacants. Tot i que sovint es desestimen per la dificultat de percebre'n els fruits i valorar la rendibilitat de cada càrrec o benefici, cal tenir-lo present com un altre dels recursos de la Seu apostòlica.¹²⁸

126. Josep M. MARQUÈS, *Concilis provincials...*, p. 117.

127. Vegeu, per al segle XIV, Prim BERTRAN, «El poder de l'Església medieval: organització administrativa i sistema fiscal en el segle XIV», *L'Avenç*, núm. 139 (1990), p. 66-69.

128. Prim BERTRAN, «La fiscalitat eclesiàstica en els bisbats catalans (1384-1392). Tipologies impositives i diferències territorials», *Acta Mediaevalia*, núm. 18 (1997), p. 289-290.